

Inhoudsopgave

HOOFDSTUK 1		
Inleiding in de rechtspsychologie		7
Henry Otgaar, Marko Jelicic en Harald Merckelbach		
HOOFDSTUK 2		
Criminele psychologie: een terugblik		23
Cyrille Fijnaut		
HOOFDSTUK 3		
Verbale leugendetectie		47
Glynis Bogaard		
HOOFDSTUK 4		
Hoge verwachtingen over alibi's: over het belang van alibi's bij waarheidsvinding		69
Ricardo Nieuwkamp en Lore Mergaerts		
HOOFDSTUK 5		
Delict-amnesie		89
Marko Jelicic		
HOOFDSTUK 6		
Verhoren en bekennen		105
Eric Rassin		
HOOFDSTUK 7		
Drugs, criminaliteit en het strafrecht		125
Hans S. Crombagen John J. Child		

HOOFDSTUK 8	
Een basishandleiding voor ooggetuigenidentificaties	149
Melanie Sauerland, Nina Tupper en Anna Sagana	
HOOFDSTUK 9	
Aangiften van verkrachting in Nederland en Vlaanderen	179
Andre W.E.A. De Zutter	
HOOFDSTUK 10	
Pseudo-herinneringen	203
Henry Otgaar en Sanne T.L. Houben	
HOOFDSTUK 11	
Symptomen veinzen	221
Harald Merckelbach en Brechje Dandachi-FitzGerald	
HOOFDSTUK 12	
Conflictscheidingen	243
Corine de Ruiter	
HOOFDSTUK 13	
De rechtspsycholoog als getuige-deskundige	261
Eric Rassin	
Lijst met affiliaties	281

Inleiding in de rechts- psychologie

Henry Otgaar, Marko Jelicic en Harald Merckelbach

Een van de pioniers van de rechtspsychologie, de Duits-Amerikaanse psycholoog Hugo Münsterberg (1863-1916), meende dat de psychologie een belangrijke bijdrage kan leveren aan het verhelderen van praktische vraagstukken, en wel omdat het een empirische wetenschap is. Dat gold ook, zo vond hij, voor het toepassen van psychologische kennis op juridische vraagstukken. Vaak gaan die over de vraag of bewijs solide genoeg is om er een rechterlijke beslissing op te stelen (Sporer, 1982). Het onderzoek van psychologen kan daar soms uitsluitsel over geven. Meer dan een eeuw na Münsterbergs dood zijn zo'n beetje alle rechtspsychologen het wel met zijn opvatting eens en vallen er bovendien aansprekende voorbeelden naar voren te schuiven die de juistheid ervan illustreren.

Neem de politieman die een ambtsedige verklaring opmaakt waarvan de strekking als volgt is. Hij heeft vanaf de passagiersplek in de patrouillewagen met eigen ogen gezien dat meneer A. een auto bestuurde, die een wat slingerende indruk maakte. De auto werd aan de kant gezet, bij A. werd een blaastest afgenomen en hij bleek onder invloed van alcohol. Pikant detail: toen de auto even daarvoor aan de kant werd gezet, zat de echtgenote van A. achter het stuur. Klaarblijkelijk waren A. en zijn echtgenote snel van plaats verwisseld op het moment dat de politieman uit de patrouilleauto stapte. Dat staat allemaal in het proces-verbaal en zo op het eerste gezicht lijkt het hard bewijs tegen A. als hem rijden onder invloed ten laste wordt gelegd.

Alles wat met waarnemen en interpreteren te maken heeft, behoort tot het domein van de psychologie. Daarom zou een advocaat of magistraat dit geval aan een rechtspsycholoog kunnen voorleggen en er deze praktische vraag aan kunnen koppelen: wás A. wel de bestuurder? Oftewel: hoe nauwkeurig was de observatie van de politiefunctionaris? Dit type probleem laat zich illustreren met empirisch onderzoek waarin het geval van A. wordt nagebootst. Dus: stel dat je gezonde en intelligente proefpersonen de rol van de politieman laat spelen: je laat ze 's avonds op de snelweg in een auto vanaf de passagiersstoel kijken naar een andere auto, die met 100 km/uur wordt ingehaald en die bestuurd wordt door een vrouw. Hoe vaak menen zulke proefpersonen dan toch dat er een man achter het stuur zat? Dit type onderzoek is gedaan en wel door de Nederlandse rechtspsycholoog Willem Albert Wagenaar (1941-2011). Uit zijn onderzoek bleek dat 116 van de 210 (55%) proefpersonen die hij testte de vrouwelijke bestuurder voor een man hielden. Deze 55% kun je zien als een foutenmarge. Een rechtspsycholoog zou dus over de ambtsedige verklaring

van de politieman kunnen zeggen dat ze waterdicht *lijkt*, maar dat toch niet is in het licht van deze foutenmarge. We beschrijven dit aan Wagenaar (1988) ontleende voorbeeld om duidelijk te maken hoe empirische gegevens uit de rechtspsychologie kunnen bijdragen aan de waardering van bewijs.

De 2 x 2 matrix

Het gegeven dat het bij de waardering van bewijs – ook en vooral – moet draaien om foutenmarges won onder juristen maar moeizaam terrein. In Nederland was het eigenlijk pas sinds de publicatie van *Dubieuze Zaken*, een nog steeds aanbevelenswaardig en toonaangevend standaardwerk over rechtspsychologie van de hoogleraren Crombag, Van Koppen en Wagenaar (1992), dat dit besef langzaam, en niet zonder weerstand, begon door te dringen onder juristen. Ook psychologen zelf waren wat dat aangaat trouwens traag van begrip. In *Dubieuze Zaken* geven Crombag en zijn medeauteurs het voorbeeld van de zogenaamde anatomisch correcte poppen. Magistraten en politiemensen doen nogal eens beroep op psychologen of psychiaters als de vraag voorligt of een jong kind al dan niet slachtoffer is van seksueel misbruik. Er was een tijd dat psychologen deze vraag probeerden te beantwoorden door kinderen te laten spelen met poppen die met de duidelijke geslachtskenmerken van mannen of vrouwen zijn uitgerust. De aanname daarbij was dat als kinderen er op een geseksualiseerde manier mee speelden – de geslachtsorganen frequent aanraken, seksueel getinte opmerkingen maken – dit duidde op slachtofferschap. Dat is wat de deskundigen rechters jarenlang met grote stelligheid voorhielden. Maar is het ook zo? Wat is de foutenmarge? Uit empirisch onderzoek blijkt dat zo'n 20% van de kinderen die niet misbruikt zijn op een seksualiserende manier met anatomisch correcte poppen speelt. Toen dat eenmaal doordrong, werd het door beroepsorganisaties ernstig ontraden om met anatomisch correcte poppen bewijs voor seksueel misbruik te vergaren (Crombag e.a., 1992).

Op basis van hoe een kind speelt met anatomisch correcte poppen kan een deskundige ten onrechte tot de conclusie komen dat een kind misbruikt is. Dat noem je een foutpositieve conclusie. Een foutnegatieve conclusie bestaat ook: die treedt op zodra zo'n deskundige op grond van het spel met de poppen concludeert dat het kind *niet* werd misbruikt, terwijl dat *wél* het geval is. Dat type fout komt in 10% van de gevallen voor. De twee typen fouten zijn weergegeven in de 2 x 2 matrix op de volgende pagina.

Werkelijkheid

	Geen slachtoffer	Wel slachtoffer
Deskundige zegt: Geen slachtoffer	Terecht ontlastend 80%	Foutnegatief 10%
Deskundige zegt: Wel slachtoffer	Foutpositief 20%	Terecht belastend 90%

Dit type 2 x 2 matrix werd al in 1954 door de Amerikaanse psycholoog John A. Swets (1928-2016) in de wetenschappelijke literatuur geïntroduceerd en maakt onderdeel uit van de signaaldetectie-theorie. Omdat het zo'n handige samenvatting geeft van foutenmarges, gingen de rechtspsychologen het vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw steeds vaker in hun werk gebruiken. Want het is een meetlat die je kunt leggen langs het bewijs van ooggetuigen (correct of niet?), bekentenissen (vals of authentiek?), aangiftes (terecht of onterecht?) en verklaringen (leugenachtig of waar?). Van meer recente datum is het inzicht dat je bewijs dat strikt genomen niet psychologisch van aard is – handschriften, vingerafdrukken, haren, gebitten – ook langs diezelfde meetlat van de 2 x 2 matrix kunt leggen (Saks & Koehler, 2005).

Ruis en bias

Een belangrijke vraag is waar foutenmarges vandaan komen. Wat voedt fout-positieve en fout-negatieve conclusies? In het algemeen kun je zeggen dat fout-negatieven en fout-positieven twee bronnen hebben: ruis en bias (voor een uitgebreid betoog, zie Kahneman e.a., 2021). Ruis betekent dat het meetinstrument dat gebruikt wordt niet nauwkeurig genoeg is en *willekeurige* afwijkingen vertoont. Alsof je met een elastieken meetlat lengtes zit op te meten. Ook rechtspsychologen hebben dat soort meetlatten. Een rechtspsycholoog kan bijvoorbeeld een lijstje van criteria in zijn¹ hoofd hebben om te bepalen of een getuige dan wel verdachte op een professionele manier is verhoord. Dan fungeert dat lijstje als een soort meetinstrument. Maar wellicht is het niet waterdicht, 'de meting' derhalve weinig precies en dat veroorzaakt ruis in hoe de kwaliteit van een verhoor wordt getaxeerd. Die ruis valt zichtbaar te maken met de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid: je laat twee of meer rechtspsycho-

---

1 Waar we hier en elders 'zijn' schrijven bedoelen we in de regel ook 'haar'.

logen onafhankelijk van elkaar dezelfde verhoren beoordelen en dan kijk je in welke mate hun beoordelingen met elkaar stroken. Hoe lager de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid, hoe meer ruis, hoe groter de foutenmarge. Er zijn redenen om aan te nemen dat die interbeoordelaarsbetrouwbaarheid tussen psychologen bij het beoordelen van verhoren niet bijster groot is (Kelly e.a., 2015; zie voor vergelijkbare problemen: Hauch e.a., 2017), reden waarom ze maar beter geen al te grote broek aan kunnen trekken.

De tweede bron van fouten heet in jargon bias en verwijst naar een *systematische* vertekening in de besluitvorming. Een voorbeeld is *base rate neglect*, dat wil zeggen: over het hoofd zien dat er een andere, minstens zo waarschijnlijke mogelijkheid is. Neem dit geval: twee psychiatrische patiënten wonen in het kader van begeleid wonen in hetzelfde huis. Op een dag wordt de ene patiënt dood aangetroffen in de woning. De andere patiënt wordt als verdachte aangemerkt omdat hij zich vreemd gedraagt en ook omdat hij al eerder met de politie in aanraking is geweest. Logische gedachte om deze patiënt te verdenken. Maar hier is het alternatieve scenario: de overleden patiënt zou best wel eens zelfmoord gepleegd kunnen hebben en de a priori waarschijnlijkheid van dat scenario is minstens zo groot als de kans dat een psychiatrische patiënt iemand anders om het leven brengt.² De deskundige die verzuimt om deze twee scenario's tegen elkaar af te wegen, trapt in de valkuil van *base rate neglect*. Als dat gebeurt komt dat meestal omdat zo'n deskundige zich op sleeptouw laat nemen door een stereotype, in dit geval dat van de gevaarlijke psychiatrische patiënt. Zo'n vertekening in onze oordeelsvorming door haastige stereotypen is een bias.

Verdringing als stereotype

Waar komen stereotypen vandaan? Dat is een vraag voor sociologen, maar feit is wel dat leken, maar ook psychologen, allerlei uitgesproken opvattingen hebben over onderwerpen die rechtspsychologische relevantie bezitten. Het gaat dan om kwesties zoals hoe je kunt zien of iemand liegt, of psychopaten te behandelen zijn, of kinderen wel in staat zijn om nauwkeurig verslag te doen van wat ze ooit meemaakten en of verdringing bestaat. Verdringing biedt in dit verband een aardige illustratie van de invloed die uitgaat van stereotypen en daarom dient het een doel er langer bij stil te staan.

---

² De casus is fictief, maar er zijn wel realistische parallellen te bedenken. Zie bij wijze van voorbeeld: ECLI:NL:PHR:2018:1140.